

El multilingüisme a la Catalunya del segle XXI

M. Carme Junyent

Professora titular de la Universitat de Barcelona

La Catalunya de finals del segle XXI és força imprevisible, com, de fet, ho és tot. Tanmateix, algunes afirmacions ja les podem fer, com ara que un percentatge notable de la població tindrà llengües molt diverses en el seu passat familiar més immediat. Una altra afirmació que podem fer és que, sigui quina sigui la llengua que es parli, s'haurà nodrit de substrats ben diversos i haurà incorporat paraules vingudes d'arreu del món. Amb aquest horitzó indefugible, el que voldria plantejar és: com hi arribarem? Perquè aquest «com» estarà determinat en bona part pel que ja estem fent en aquest moment i pel que puguem fer en els propers anys. A grans trets, i tenint en compte aquestes dues prediccions, ens podem trobar que els catalans hagin incorporat aquest llegat a la seva història o bé l'hagin rebutjat; com també ens podem trobar que el substrat hagi revitalitzat la llengua o bé hagi alimentat l'onada homogeneïtzadora.

Naturalment, a l'hora de plantejar-nos com podem encarar aquest futur, no podem ignorar com estan funcionant altres processos semblants i la veritat és que el panorama no és gaire esperançador. Els esdeveniments que s'estan produint a França o a la Gran Bretanya, amb el que s'anomena «immigrants de segona generació» com a protagonistes, fan evident que som davant d'un fenomen molt complex, que no té solucions fàcils i en el qual, com deia un expert, «només podem aspirar a no equivocar-nos gaire». En general, quan s'analitzen aquests fenòmens, la llengua no és considerada com una variable fonamental, en bona part perquè aquest grup social és plenament competent en la llengua de la societat corresponent. Això no és cap misteri, atès que es tracta de la seva llengua i de la seva societat, però aquest fet indiscutible no és percebut així. La sociolingüística encara aquests processos d'una altra manera, en la mesura que pren la llengua i la major o menor competència en les llengües d'origen i d'acollida com un factor que cal tenir en compte. Els textos que

segueixen són de dos autors —Sánchez Carrión i Skutnabb-Kangas— compromesos amb els drets lingüístics i la preservació de la diversitat lingüística, i ambdós fan interpretacions molt semblants. El primer, Txepetx, afirma:

Lo que sí puede ocurrir es que el aprendizaje completo de la lengua dominante sea, en sí mismo, insuficiente para consumir la integración, ya que los grupos ya integrados ven como una amenaza al sistema la ampliación del *quorum* a nuevos miembros, y continúan «marcando» al hijo del emigrante a través de otros datos recordatorios de su «origen espúreo» (rasgos físicos; apellidos; ubicación en el espacio urbano, etc.). En esta situación incómoda, sin sensación de pertenencia a ninguna de las dos colectividades (a una porque se rechaza; y a la otra porque se es rechazado) muchos emigrantes de segunda generación (e incluso de generaciones sucesivas) se ven abocados a una especie de «endogamia cultural» que les restringe y les limita a relacionarse entre ellos mismos.¹

I Skutnabb-Kangas fa una descripció semblant:

In societies with institutional and cultural linguisticism and discrimination, not all minority children are allowed to identify positively with their original mother tongues and cultures. Many minority children are being forced to feel ashamed of their mother tongues, their parents. Their origins, their group, and their culture. Many of them, especially in countries where the racism is more subtle, not so openly expressed, internalize the negative views which the majority society has of the minority groups, their languages and cultures. Many disown their parents and their own group and language. They attempt to shift identity, including linguistic identity, «voluntarily», and want to be German / Dutch / Anglo-American / British / Swedish / Turkish, etc., instead of, respectively, Turkish / Moluccan / Mexican / Pakistani / Finnish / Kurdish, etc. Wanting to change identity can also be a result of lack of linguistic and cultural competence in the original mother tongue and its concomitant culture, caused by a neglect of these by the school.²

Ambdós autors posen èmfasi, doncs, en el fet que no n'hi ha prou amb ser parlant d'una llengua per ser considerat membre del grup, però ambdós apunten també a la

1. J. M. SÁNCHEZ CARRIÓN (1999), *Márgenes de encuentro: Bilbao y el euskara. Aplicación sociolingüística de la territorialidad*, Ayuntamiento de Bilbao, p. 227.

2. T. SKUTNABB-KANGAS (2000), *Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?*, Londres, Lawrence Erlbaum Associates, p. 114.

manca de competència en la llengua d'origen com a factor que impedeix el sentiment de pertinença. Sánchez Carrión completa el seu text amb aquesta nota a peu de pàgina:

Esta endogamia cultural se construye sobre dos negaciones: no ser (aún) del grupo mayoritario; no ser (ya) del grupo minoritario emigrado. El colectivo de emigrantes de segunda generación exhibe entonces un uso lingüístico muy particular: utiliza la lengua mayoritaria (p. ej., el inglés, entre los chicanos) ante los emigrantes no integrados para evitar que estos los identifiquen como miembros de su mismo grupo; y utiliza la lengua parental dentro del contexto mayoritario (p. ej., anglófono) como una especie de lengua «secreta o interna» entre ellos que sirva para transmitir al grupo mayoritario el mensaje de que no están en una posición vulnerable, porque dominan el idioma «oficial», pero conocen otro idioma que vehicula entre ellos una solidaridad grupal que, llegado el caso, se usaría para contrarrestar cualquier ataque discriminatorio a uno de ellos.³

Tornarem a parlar més endavant sobre l'«endogàmia cultural», perquè aquest replegament es pot donar també en la societat d'acollida quan se sent amenaçada, i en aquest cas la dinàmica dels grups es converteix en una relació destructiva per a ambdós, però abans val la pena aturar-se en el fragment de Skutnabb-Kangas que segueix el que ja hem citat:

However it often happens that this attempt at identity shift does not work either. The child's new identity (identification with the/a dominant —majority— group and its language(s) is not accepted by everybody. This is generally expressed more openly in the years after the minority youngsters reach puberty. It is more common with youngsters who do not look like the stereotype of what a «real» German, Dutch, etc., person «should» look like (and/or with youngsters whose accent does not sound «native»). The minority youngster then often hears: «You are not one of us, you are not a real Swede / American / Dutch / German / Dane, etc., you are a Finnish devil / a Turkshit / a damn Paki, etc.» The child has then «voluntarily» disowned her original identity, but the new identity is not accepted by everyone in the dominant group either. There is a conflict between the internal and the external identification (endo— and exo-identification). The youngster is not accepted, at least not unconditionally, by the dominant group, with which she has been forced to identify (but whose language and culture she has not always been given the opportunity to learn «fully» —see Cummins 1984). At the same time the

3. J. M. SÁNCHEZ CARRIÓN, *Márgenes de encuentro...*, p. 227, nota.

road back to her own group is often closed too. Not only psychologically (= she does not want to identify with the «dirty Turks» or «aggressive silent Finns»), but often also linguistically and culturally. The child no longer knows (or has never had the chance to learn) the original mother tongue well enough to be able to pass as a native or near-native speaker. Nor does she have all the other components of cultural competence in the original culture.⁴

Per bé que amb matisos diferents, ambdós autors ens diuen que el coneixement de la llengua, ni tan sols la competència plena, no és suficient per a la incorporació real en una societat. Tot i això, ambdós estan parlant de llengües oficials, i aquest estatus acostuma a deixar les llengües sense ànima, és a dir, el fet que el coneixement de la llengua es doni per fet perquè és una *conditio sine qua non* també implica que la seva adquisició o el seu aprenentatge no tingui el valor afegit de la identificació amb el grup. Quan ens plantegem com volem arribar al segle XXII, també ens plantegem quin paper ha de tenir el català en tot això, i el seu estatus tan rar en el context de les llengües europees potser ens pot ajudar a crear i a desenvolupar un model d'integració que proporcioni realment un lloc en el món i que a més ens faci participar a tots en la recuperació i la construcció del català del segle XXII.

En el debat sobre les formes d'integració podem trobar diferents propostes, des del *melting pot* dels EUA fins a la *guetització* a la Gran Bretanya —que no deixa de ser la perpetuació del seu model colonial—, passant per l'assimilació a França també coherent amb la seva política a les «províncies» d'ultramar. Però si es tracta de models, el Canadà i Austràlia encapçalen el rànquing de l'èxit. El comentari de García Marcos no pot ser més eloqüent:

A mi juicio lo más atrayente del modelo australiano es que, como se puede observar, resulta en gran medida precursor, además en el terreno efectivo y concreto de la vida de las lenguas, de muchos de los planteamientos más recientes sobre ecología y convivencia lingüísticas. En Australia se opera desde y para la diversificación lingüística, sin por ello ignorar la necesidad de encontrar una lengua común que articule un tejido social, entendido, no conforme a un prisma único y homogeneizador, sino con la inevitable y profusa heterogeneidad que de por sí conlleva el multiculturalismo. Por ello no parte de la necesaria conflictividad de las lenguas en contacto, ni en consecuencia aboga por una solución de la misma mediante la exclusión o restricción de una, o más de una, de las lenguas en tal situación. Muy al

4. T. SKUTNABB-KANGAS, *Linguistic Genocide...*, p. 114.

contrario, sustentada en el multiculturalismo y en el mestizaje como valores idiosincrásicos del país, consigue la coexistencia de las lenguas mediante la multiplicidad de opciones comunicativas de su sociedad. Bien es cierto que al final de ese programa de intervención política y planificadora, en el vértice superior de la pirámide sociofuncional australiana, sigue manteniéndose el inglés. Pero también habrá de reconocerse que para la articulación mínima de la sociedad es inevitable encontrar alguna lengua que realice esas funciones y acaso el ejemplo australiano esté determinando el límite máximo de convivencia posible entre lenguas de acogida y lenguas inmigradas, más allá del cual la ecología de las lenguas y la reivindicación de los derechos humanos lingüísticos mal entendidos, sencillamente, llevarían a la incomunicación social y con ello a la pérdida de la función nodal e inexcusable por la que existen las lenguas.⁵

Sense haver d'entrar en detalls, hi ha algunes coses evidents: el model australià que «opera desde y para la diversificación lingüística» prescindeix de la història del seu territori i per tant de la diversitat lingüística autòctona, de les llengües que es van generar en el seu territori, les quals, com a molt, han estat reduïdes a element simbòlic. D'altra banda, aquesta pretesa diversitat és força restrictiva i elitista perquè té en compte les llengües oficials però no pas les subordinades. L'italià, per exemple, pot ser considerat com un component d'aquest model ecològic i convivencial; però, i el friülès? El tagal també en forma part, però, i el cebuà? Atès que fins fa ben poc els límits «racials» per entrar al territori eren prou clars, no deuen tenir gaire població senegalesa, per posar només un exemple, però, si n'hi hagués, quina seria considerada com la seva llengua, el wòlof (o el malinke, o el ful, o qualsevol altra d'africana) o el francès? El model australià, doncs, no fa sinó perpetuar els estereotips europeus pel que fa a la convivència lingüística i a més exclou les poblacions originàries. I del Canadà en podríem parlar en els mateixos termes. Ara bé, ja que aquest sistema és considerat modèlic, el podríem trasplantar. I ara ens ve una pregunta que potser el mateix García Marcos voldria contestar. Atès que, tal com diu, cal una llengua en el «vértice superior de la pirámide sociofuncional», ens preguntem si aquesta llengua podria ser el català. I si la resposta és que no, aleshores ja podem dir clarament que la Catalunya del segle XXII es basarà en el lingüicidi i la negació de la història, i també que els catalans del segle que ve constituïran una altra d'aquestes comunitats que han perdut el seu lloc en el món perquè ja no hi tenen l'únic vincle tangible: la llen-

5. F. J. GARCÍA MARCOS (2002), *Sociolingüística e immigración*, Granada, Granada Lingüística, p. 15.

gua. Com que el model australià no ens sembla engrescador, cal que li busquem una alternativa, i val a dir que en la nostra Austràlia el wòlof seria exactament igual que l'anglès: una llengua parlada per catalans.

Abans d'entrar en propostes, també val la pena fer una reflexió sobre els procediments que s'han emprat a casa nostra. Cal tenir present que, quan les migracions comencen a tenir proporcions suficients per ser un fenomen visible, a la nostra societat l'alarma pel que fa al futur del català ja no és patrimoni dels «pessimistes», sinó que comença a ser una percepció generalitzada. Aquest fet segurament és una de les causes d'alguns moviments de replegament que es detecten en la nostra societat i també d'una certa alarma sobre la influència que les noves migracions puguin exercir sobre la llengua i el seu destí. A més a més, s'ha instal·lat una certa ambigüitat en alguns comportaments i en algunes polítiques a diferents nivells que enterboleix força el panorama. La manca de criteris clars (o qui sap si el que manca realment són objectius clars) ha fet possible, per exemple, que en un mateix municipi s'impulsi l'aprenentatge del català com a programa d'acollida però que es faci la formació d'adults en castellà, o que en un mateix IES s'ensenyi català a l'aula d'acollida però en la docència habitual s'empi preferentment el castellà, o que es facin festes «de la diversitat» però no es tingui en compte l'ús de les llengües d'origen.

En encarar la diversitat lingüística ambiental podem optar per diferents vies, però sempre ens trobarem entre la negació i la incorporació en el nostre patrimoni lingüístic. Potser si ens cenyíssim al present, la urgència ens podria fer creure que l'homogeneïtzació o la igualació és la via més segura per aconseguir una convivència poc conflictiva, però un projecte així pot generar molts ressentiments i molta frustració pel fet de rebutjar el que se'ns aporta. D'altra banda, ja hem vist que les transicions es poden allargar a les segones i terceres generacions, i és aquí on es generen els conflictes greus, sobretot quan es troben en terra de ningú. Cal tenir present que quan parlem de les llengües del passat familiar més immediat dels catalans del segle XXII ens estem referint a les llengües que han aportat les migracions i que han fet canviar de manera notable el paisatge lingüístic del nostre país. Aquestes llengües es podran comptar per centenars si pensem que a l'inici de segle són ja unes tres-centes i, per bé que moltes són parlades per molt poques persones al nostre país, un deu per cent del total tenen prou parlants per poder perpetuar-se a casa nostra.

En cas que vulguem incorporar aquesta diversitat al nostre patrimoni, les que segueixen són algunes qüestions que hauríem de tenir en compte:

— Cal reconèixer les identitats. No és possible conuiuïre si neguem allò que és l'altre, ni podem esperar res de l'altre si li atorguem una identitat subsidiària.

— Cal reconèixer les aportacions. Més enllà de la folklorització, cal crear els espais i les condicions que facin possible l'intercanvi real.

— Cal combatre els prejudicis lingüístics. Les actituds lingüístiques negatives són molt destructives i letals per a la preservació de la diversitat, i són un atemptat contra la dignitat de les persones. Si volem conviure sense renunciar a la diversitat, és fonamental el respecte a totes les llengües.

— Cal que el Govern, les entitats i tots els organismes implicats en la convivència tinguin objectius clars i actuar en conseqüència. En qüestió de llengua els projectes a curt termini serveixen de molt poc. Per això cal plantejar-se la Catalunya del futur també a mitjà i llarg termini.

— Cal una aposta clara pel català com a llengua de cohesió.

Si recordem el primer text que hem citat, Txepetx afirma que «los grupos ya integrados ven como una amenaza al sistema la ampliación del *quorum* a nuevos miembros, y continúan «marcando» al hijo del emigrante a través de otros datos», i això és cert en llengües que no proporcionen identitat, però quan es tracta de llengües «sense límits», justament perquè el que necessiten són més parlants que els assegurin el futur, aleshores l'adquisició d'aquestes llengües pot equivaler a tenir la nacionalitat o la ciutadania «sense papers». Bernat Joan ens recorda els trets que permeten que la llengua faci aquest paper en la incorporació de nouvinguts a la societat receptora:

[...] la llengua, com a element identificador, com a signe d'identitat col·lectiva, presenta una sèrie d'avantatges fonamentals:

a) Tothom el pot adoptar, independentment del seu lloc de naixement, del color de la seua pell, dels papers que tengui, de les seues conviccions religioses, polítiques, ètiques...

b) No és excloent, perquè el fet que hom aprengui una llengua no vol dir (ans al contrari) que automàticament desaprengui les altres. El plurilingüisme individual constitueix un avantatge, i un element cada dia més favorable per a moure's amb unes certes garanties per dins una societat competitiva com és la nostra.

c) No exigeix cap esforç impossible de realitzar a les persones que realment volen adoptar-la. Qualsevol persona amb un coeficient intel·lectual mitjà pot aprendre alguna llengua més, a banda de la seua. Es tracta, fonamentalment, d'una qüestió de voluntat.

d) No té límits quant a nombre de persones integrades. No existeixen quotes d'integració en una determinada comunitat lingüística. Pot adoptar el coneixement de la llengua catalana (o de qualsevol altra llengua) tothom qui vulgui, i el fet que se n'hi apuntin molts de nous no impedirà que puguin continuar apuntant-se-n'hi.

La llengua, per tant, constitueix un tret d'identitat sòlid (constitueix un element d'intercomunicació, però també una eina per a construir la visió del món que té la comunitat que la parla), eficaç (tothom ens identifica fonamentalment a partir de la llengua que solem usar), no exclouent (tothom pot aprendre una llengua i considerar-la també com a pròpia, al marge del fet que en pugui tenir una altra), democràtic (en el sentit que la construeix el poble per al seu intercanvi comunicacional) i obert (conèixer la llengua d'un grup humà determinat permetrà de conèixer moltes més coses del poble que la parla).⁶

La història ens ha proporcionat, doncs, un instrument —la llengua— que ens permet la construcció del nostre futur amb les aportacions de tots. Una llengua revitalitzada i que pugui ser sentida com a pertanyent a tots perquè tots han contribuït a recrear-la és un projecte prou engrescador per fonamentar-hi la convivència. Però assolir aquest objectiu no és fàcil i no és possible si no compartim la llengua amb tothom —és a dir, si no la fem patrimoni de tots— i si no la fem permeable a la història dels catalans del segle XXI.

6. Bernat JOAN (2003), «Enfocament sociolingüístic», a Q. GIBERT *et al.* (ed.), *Autoestima i Països Catalans*, Castellbisbal, La Busca, p. 107.